

UMBERTO LAFFI, *Adtributio e contributio. Problemi del sistema politico-amministrativo dello stato romano* (Studi di Lettere, Storia e Filosofia publicati dalla Scuola Normale Superiore di Pisa, XXXV), Pisa, Nistri-Lischi editori, 1966, 223 p. + 4 pl.

Aspectele felurite pe care le-a îmbrăcat sistemul politico-administrativ al statului roman în decursul unei lungi perioade istorice și pe o arie așa de întinsă continuă să fie cercetate și astăzi de către istorici. Departe de a fi considerate pe deplin cunoscute, chiar și după numeroase studii sau lucrări monumentale, între care cele ale lui Th. Mommsen și J. Marquardt dețin locul de frunte, se dovedesc azi, pe măsura descoperirilor și cercetărilor noi, mereu pasibile de reluări, aprofundări și modificări continuu. Contactul statului roman cu populații din regiuni diferite, îndepărtate în timp și spațiu și cu nivel politic și cultural deosebit, a făcut ca nu întotdeauna și peste tot să se aplice aceleași norme de supunere sau asimilare la civilizația romană. Pe de altă parte, metodele folosite în menținerea și întărirea propriului sistem administrativ și politic au îmbrăcat diferite forme. Ori, în unele studii de specialitate se întâlnesc câteodată tendințe de generalizare, simplificare sau chiar confundare a termenilor care indică acest proces istoric.

Lucrarea lui Umberto Laffi se înscrie pe linia încercărilor de aprofundare și clarificare a instituțiilor cu caracter politico-administrativ ale statului roman. Abordând două instituții care au jucat un important rol în organizarea statului roman — e vorba de *adtributio* și *contributio* — autorul ne oferă o privire critică asupra izvoarelor epigrafice și literare, precum și concluzii noi, mai logice, mai documentate. În același timp lucrarea scoate în evidență carența cunoștințelor noastre în atâtea domenii ale structurii juridico-administrative romane, domenii care, deși au beneficiat de contribuțiile unor savanți de mare renume, nu au putut fi pe deplin lămurite.

Termenii *adtributio* și *contributio* au făcut obiectul unor cercetări din partea mai multor învățați, dar între aceștia Mommsen deține primul loc. Marele învățat german, a cărui pană a scris despre aproape toate domeniile istoriei romane, s-a ocupat în două rânduri de acești termeni (cf. *Edict des Kaisers Claudius über das röm. Bürgerrecht der Anauner vom J. 46 n. Chr.*, în *Hermes* 4, 1870, p. 99—120 = GS, IV, Berlin, 1906, 291—311; *Römisches Staatsrecht*, III, Leipzig, 1887—1888, p. 765—772), și concluziile sale au fost, în mare parte, împărtășite de urmași.

Problemele de bază care se puneau în mod normal cercetătorilor erau definirea însăși a conținutului și sferei acestor noțiuni, precum și a raportului dintre ele. Th. Mommsen și majoritatea cercetătorilor, cu excepția lui E. Kornemann, nu au făcut o deosebire esențială între *adtributio* și *contributio*, ci au considerat că cei doi termeni exprimă sensuri aproape identice. De aceea în lucrările lor cele două expresii apar împreună și uneori se confundă.

Autorul lucrării noastre face o deosebire netă între *adtributio* și *contributio*, arătând că acestea sînt două instituții complet distincte, aplicate fiecare în situații diferite. În timp ce *adtributio* ne apare cunoscută în relațiile stabilite între statul roman și populațiile străine supuse, manifestînd măsurile luate pentru asimilarea acestora, *contributio* e caracteristică vieții interne a statului roman și era menită să mențină și să întărească propriul sistem organizatoric, deja evoluat, pe care populațiile din interior îl aveau de multă vreme.

De aceea Umberto Laffi își împarte lucrarea în două părți în care discută, după același plan, textele literare sau epigrafice, precum și opiniile cercetătorilor moderni privitoare la cele două instituții. În prima parte se ocupă de *adtributio* și constatările sale nu se înscriu totdeauna pe linia cunoștințelor ce le aveam datorită tradiției mommseniene.

Th. Mommsen definise termenul de *adtributio* ca o instituție de drept public în baza căreia se reglementau raporturile juridico-administrative între unele comunități străine, cucerite și lipsite de o organizare de tip urban, și centrele urbane apropiate. Aceste centre urbane puteau fi comunități de drept roman, latin sau chiar simple comunități « autonome ». Statutul

juridic al comunităților *adtribulae* era întotdeauna inferior celor dominante. Comunitățile *adtribulae* nu puteau atinge decât cel mult dreptul latin, dacă nu cumva erau peregrine. Caracterul esențial al statutului juridic dintr-o comunitate *adtributa* era lipsa autonomiei, care se manifesta în faptul că nu avea magistrați proprii, precum și plata unui tribut. Problemele administrative și juridice erau îndeplinite de către magistrații rezidenți în comunitățile dominante. Drepturile cetățenilor din comunitățile *adtribulae* erau de asemenea limitate și aceștia nu puteau beneficia decât de *ius commercii* sau eventual de *ius connubii* în raporturile lor cu cetățenii din centrele urbane dominante.

Umberto Laffi socoate că, înainte de a face considerații mai generale asupra acestei instituții și a arăta în ce constă sensul ei istorico-juridic, e nevoie de o precizare a terminologiei, în sensul determinării expresiilor care, pe baza izvoarelor, pot apărea în legătură cu derivatele verbului *adtribuere*, în special alături de adjectivul verbal *adtributus-a-um*. Se poate considera, continuă autorul, că unii învățați moderni au utilizat în chip impropriu expresiile: *regiones adtribulae*, *loca adtributa*, ca indicând această instituție. Până acum izvoarele nu permit să aplicăm formele verbale de la *adtribuere* decât pe lângă substantivele *civitas*, *gens*, *populus*, sau denumiri etnice. Nu este justificată nici părerea potrivit căreia *pagi*, *uici*, *conciliabula* ar fi fost în raport de *adtributio* față de centrele urbane de care depindeau. Aceasta pentru că *pagi*, *uici* etc. erau comunități încorporate de regulă teritoriului unui centru urban, pe când comunitățile *adtribulae* erau externe teritoriului comunităților dominante, constituind un apendice al teritoriului municipal.

În felul acesta aria de răspindire a instituției în cauză trebuie foarte mult restrinsă și autorul crede a o putea limita — în faza actuală de documentare — numai la regiunea de nord a Italiei, în apropierea Alpilor (Camuni, Trumplini, Anauni, Sinduri, Tulasces, Carni, Catali și poate Sabini, Benacenses, Dripsinates).

Cît privește conceptul general de comunitate *adtributa*, definit de Mommsen, e acceptat de autor în linii mari, cu precizarea că centrul de care depindea o comunitate *adtributa* nu putea fi o simplă comunitate «autonomă», ci numai o *colonia* sau *manicipium* de drept latin sau roman.

Timpul în care autorul găsește că ne e documentată *adtributio* este cuprins între începutul secolului I î.e.n. și vremea lui Augustus. După această dată nu mai pare probabilă o aplicare *ex nouo* a instituției.

Umberto Laffi combate o opinie a lui Kornemann care presupusese că Traian și succesorii săi din secolul II ar fi recurs la *adtributio* pentru romanizarea Daciei, Moesiei Inferior și Traciei. El nu face însă o analiză atentă a documentelor, lăsînd-o, cum spune, pe seama specialiștilor acestor regiuni, dar ea se impune și problema merită reluată și studiată pe baza tuturor documentelor vechi și noi. Complexitatea raporturilor create în spațiul balcano-dunărean ca urmare a contactelor dintre populația autohtonă, pe de o parte, și, pe de alta, coloniștii greci și mai apoi stăpînitorii romani, nu ne este cunoscută decât în foarte mică măsură. Kornemann afirmase că în aceste raporturi *adtributio* ar fi fost folosită, chiar dacă nu avem despre ea nici o mențiune.

Considerațiile lui Umberto Laffi, pe marginea documentelor privitoare la *adtributio*, îl duc la observații asupra multor aspecte ale acestei instituții: statutul politic general al comunităților *adtribulae*, teritoriul, tributul, precum și problema întinderii și puterii jurisdicționale. În mui toate chestiunile discutate aduce completări, nuanțări sau puncte de vedere noi. De pildă, în problema puterii jurisdicționale autorul atrage atenția asupra funcțiilor îndeplinite de *principes*, reprezentanți ai populațiilor indigene, care aveau roluri multiple și făceau ca de multe ori autoritățile romane să aibă mai degrabă un rol pasiv decât activ.

La fel, cu privire la dreptul privat al cetățenilor, autorul conchide că *adtributi* aveau numai *ius commercii*, deși nu este nici o dovadă, dar e de exclus *ius connubii*.

În a doua parte a lucrării autorul tratează, așa cum am spus, despre *contributio*. Împărțind în genere definiția dată de W. Barthel (*Zur Gesch. der röm. Stäile in Afrika*, Greifswald, 1904, 15-45) și E. Kornemann (R.E, Suppl. VII, 1940, p. 91 și urm), care înțelegeau prin ea fuziunea dintre două sau mai multe comunități autonome într-una singură, cu asumarea de către una a funcțiilor administrative și jurisdicționale ale comunității sau comunităților *adtribulae*.

Autorul aduce și aici completări, dar meritul său constă în aceea că a definit acest termen, deosebindu-l de *adtributio*.

Se poate face precizarea, continuă același autor, că comunitățile unite prin *contributio* erau de regulă comunități urbane. Motivele care au determinat statul roman să instituie *contributio* au fost diverse, dar între cele mai importante sînt cele de natură tehnico-organizatorică și economico-financiară. Prin aceste măsuri se urmărea evitarea concentrării mai multor comunități pe o arie geografică restrînsă și cu o organizare juridico-financiară proprie, și totodată centralizarea lor într-o singură administrație care putea îndeplini funcțiile cumulate. Apoi se căuta o întărire a sistemului financiar prin simplificarea aparatului administrativ, precum și prevenirea concurenței economice care ar fi dus la paralizarea comunităților mai slabe de cele mai puternice. Se adăugau în plus și conjuncturi excepționale, care determinau numai o fuzionare trecătoare, după care se revenea la sistemul inițial.

Este de presupus că aplicarea acestei practici administrative va fi fost foarte mare în toate regiunile unde s-a dezvoltat un regim constituțional de tip urban. Cu toate acestea documentarea este foarte săracă. Pînă acum nu există dovezi sigure despre *contributio* decît în Italia, Peninsula Iberică și un singur exemplu din Africa. Pentru alte regiuni, ca de pildă Galia, Panonia, Noricum, regiunile alpine sau balcano-dunărene, nu există vreo indicație.

Aceeași dificultate în documentare face să nu avem repere precise nici în ce privește încadrarea cronologică. Se poate totuși admite că instituția era cunoscută în plină epocă republicană, dar că cea mai mare aplicație a avut-o în vremea ei de sfîrșit și sub imperiu.

Problemele mai speciale legate de documentele privitoare la *adtributio* și *contributio* și a căror prezentare nu era absolut necesară în suita expunerii sale sînt examinate de autor în patru apendici, atașate la sfîrșitul lucrării: 1) *Considerazioni sullo statuto giuridico costituzionale della comunità dei Camunni*; 2) *Le comunità alpine e l'adtributio*; 3) *Sulle ueteres controversiae menzionate nella Tabula Clesiana*; 4) *Le condizione degli incolae nel diritto pubblico romano con particolare riferimento agli incolae Auenticensis*.

Analiza din aceste capitole vine să confirme modul de vedere dezvoltat de autor în cursul argumentării anterioare.

În ansamblu, lucrarea lui Umberto Laffi reprezintă un pas decisiv înainte în cercetările privind structura juridico-administrativă a statului roman. Precizările și concluziile sale, bazate pe o amplă erudiție, sînt bunuri cîștigate și vor trebui avute în vedere în studiile ce vor urma.

Evident, mai există unele chestiuni la care autorul nu a răspuns și pentru care va trebui să existe o preocupare în viitor. De pildă, ne gîndim la faptul, constatat de autor, că deși este o instituție importantă, *adtributio* nu apare documentată decît pe o arie foarte restrînsă (nordul Italiei) și într-o vreme relativ scurtă. Au existat condiții istorice specifice pentru aceasta? Care au fost aceste condiții și dacă tot ele pot explica inexistența instituției în secolul II și mai tîrziu? Este curios că autorul nu găsește în alte regiuni și într-un spațiu așa de întins ca acela balcano-dunărean nici o mențiune despre *adtributio*, deși la triburile trace și ilirice se întîlnesc acei *principes* considerați, cum am văzut, elemente importante în administrarea comunităților autohtone *adtribulae*. (Pentru *principes* în aceste regiuni cf. și Dujo Rendić-Miočević, *Principes municipii Riditarum*, în *Arheološki radovi i rasprave*, II, Zagreb, 1961, p. 315-334; Em. Popescu, *Aspecte ale colonizării și romanizării în Dacia și Scythia, în lumina unor inscripții din muzee*

bucureștene, mai sus p. 181 și urm.) Nu se poate măcar postula existența raporturilor de *adtributio*, așa cum a făcut-o Kornemann?

Sperăm că și acestor întrebări, precum și altora, li se va putea găsi răspunsul în viitor, pe măsura progresului descoperirilor și al cercetărilor noi.

Em. Popescu

ERNST MEYER, *Römischer Staat und Staatsgedanke*. 2. durchges. u. erg. Aufl., Zürich und Stuttgart; 1961, 565 S. kl. 8° (Erasmus-Bibliothek. Hrsg. v. Walter Rüegg), Artemis-Verlag

Das Werk E. Meyers ist eine systematische Abhandlung über die mit dem staatlichen Aufbau und den staatsrechtlichen Institutionen des alten Roms verbundenen Probleme. Die in vier Kapitel eingeteilte Arbeit (S. 7–439) enthält am Ende (S. 443 bis 565) die benutzten Quellen, Anmerkungen, ein Namen- und ein Sachverzeichnis.

Das 1. Kapitel (S. 11–104) untersucht die aufeinanderfolgenden Abschnitte der Entwicklung des römischen staatlichen Aufbaus und die Entstehung des römischen Staates bis zur Zeit des Zweiten Punischen Krieges, in der die republikanischen Behörden ihre volle Blüte in Rom erreichen. Das 2., nach Umfang und Inhalt bedeutendste Kapitel (S. 105–274) behandelt die staatsrechtlichen Institutionen und Institute der römischen Republik. Der Verfasser erörtert vor allem allgemeine Fragen, die mit der römischen Magistratur zusammenhängen, sowie die Ämter der einzelnen Magistraten (Konsul, Diktator, Interrex, Praetor, Censor, Aedil, Tribun, Quaestor, Legat) betreffen. Darauf werden die verschiedenen Arten von Volksversammlungen (Zusammensetzung, Ordnung und Zuständigkeit), Rolle und Bedeutung des Senats, der Stände der Senatoren und Ritter untersucht. Ein besonderer Abschnitt ist den Fragen gewidmet, die die Rechtslage der italienischen Städte und Munnicipien sowie der Provinzen betreffen.

Nach der Betrachtung des staatlichen Aufbaus und der staatlichen Behörden, versucht der Verfasser die staatsformenden Gedanken und Kräfte des republikanischen Roms zu klären, wobei er die Rolle der Nobilitas, mores maiorum, der römischen auctoritas, fides usw. hervorhebt.

Das 3. Kapitel (S. 275–351) verfolgt die politischen Ereignisse, die zum Untergang der römischen Republik führen. Die Ereignisse werden vornehmlich vom juristischen Aspekt aus untersucht, sofern die Ablösung der Republik vom Principat durch entsprechende Akte der Gesetzgebung vorbereitet wurde.

Das letzte, 4. Kapitel (S. 352–439) befaßt sich mit dem Aufbau des römischen Staates während der Zeit des Principats. Es erörtert die aufeinanderfolgenden Entwicklungsabschnitte, in denen das Principat die Staatsgewalt ergreift, erklärt das Wesen und die Funktionen seiner Macht, die Lage und die Funktionen des Senats sowie den Aufbau des Verwaltungs-, Finanzwesens und des Militärs des damaligen Roms.

Die vorangehenden Ausführungen, die einen Überblick über das Werk vermitteln, zeigen die breite Grundlage, auf der der staatliche Aufbau Roms dargestellt ist. Die staatlich-rechtlichen Institutionen des alten Roms sind in deren geschichtlicher Entwicklung behandelt. Der Verfasser verfügt über eingehende Kenntnisse der gesamten, auch der neuesten einschlägigen Literatur. Das Werk zeigt eine Klarheit, die nur durch gründliche Kenntnis der Problematik und deren restlose gedankliche Erörterung zu erreichen ist.

Trotz des überaus reichhaltigen Tatsachenmaterials, das mit beneidenswerter Fachkenntnis so geschickt und systematisch dargestellt ist, vermittelt das Werk keine erschöpfende